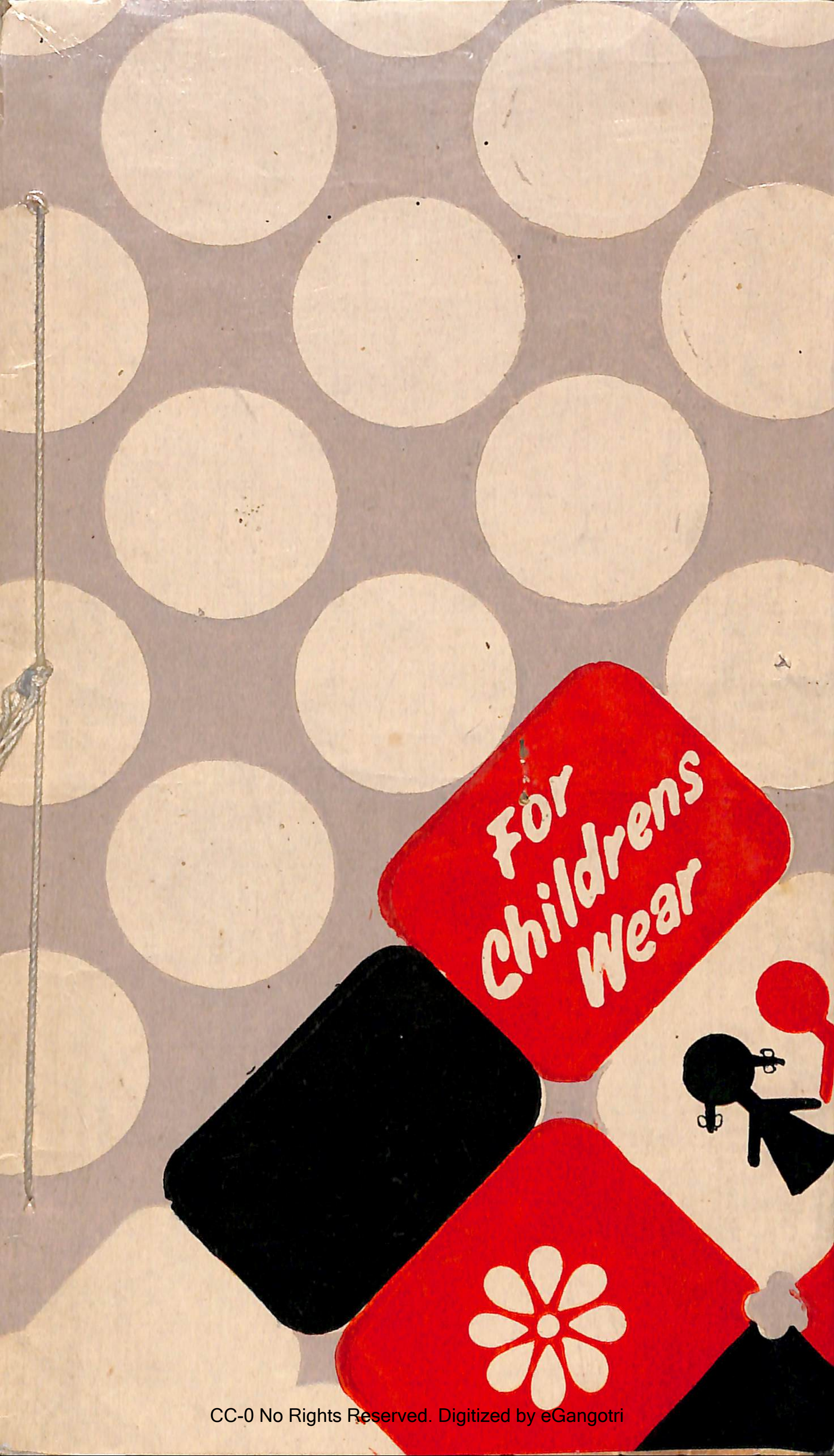

For Childrens Wear

महामहोपाध्याय गदाधर
भट्टाचार्य्यकृतः ।

विषयतावादः

गंगौलीग्रामनिवासिनो पाध्यायोप
नामकेन मीमांसक श्रीमेधानाथ
शर्म्मणा मुद्रयित्वा
प्रकाशितः ।

गंगौलीग्रामवासि श्रीलोकनाथेन
धीमता । टिप्पणीभिरलङ्कृत्य
निर्म्मलीकृत्य शोधितः ॥

दरभंगायां
"श्रीरमेश्वर" यन्त्रालये मुद्रितः ।

१०००

शाकः १८२७। मूल्यं ।=)

स्वीक्रियते,इत्यत्रविनिगमनाविरहादुभयस्यैव, सम्वन्धता, कल्प्या, इतितदपेक्षयालाघवात्, सम्वन्धत्वेनातिरिक्तैकविषयता कल्पनमेवोचितमितिवाच्यं विषयतायांविषयस्वरूपत्वे, विषयेणसमंतस्याआधाराधेयभावानुपपत्तेः[2], ज्ञानस्वरूपायाएवतस्याउपगमात् । अभेदेपिआधाराधेयभावोपगमे, घटोज्ञानविषयतावानितिवत्, घटोघटवानित्यादिप्रतीत्यापत्तेः । नच विषयतात्वावच्छिन्ननिरूपिताधिकरणतैव, घटादावुपेयते, नघटत्वावच्छिन्नाधिकरणता, इतिनातिप्रसङ्गइतिवाच्यं तदवच्छिन्ननिरूपितत्वस्य, तदाश्रयनिरूपितत्वविलक्षणस्य,दुर्वचत्वात्[3] ॥ अस्तुवा,विनिगमनाविरहादुभयमेव[4] विषयत्वं, तथापि तादृशोभयस्यक्लृप्तत्वात्, अ-

---

(१) विनिगमनाविरहंनिराकरोति विषयताया इति ॥
(२) अभेदस्यवृत्त्यनियामकत्वेन घटोज्ञानविषयतावानितिप्रतीत्यनुपपत्तेरित्यर्थः ॥ (३) तथाच घटोघटवानिति प्रतीत्यापत्तेर्दुर्वारत्वमितिभावः ॥ (४) ज्ञानविषयोभयस्वरूपमेव ॥

तिरिक्तविषयतायाः, स्तत्र[1]ज्ञानादिसम्बन्धतायाश्च, कल्पनाऽपेक्षया, तदुभयस्य, ज्ञानादिसम्बन्धत्वकल्पने, गौरवानवकाश, इतिसिद्धान्तानुयायिनः ॥ नव्यास्तु। विषयत्वं, पदार्थान्तरमेव, नतु स्वरूपसम्बन्धविशेषः। तथाहि ज्ञानविषयतायाः, ज्ञानात्मकत्वे, ज्ञानाधिकरण कालस्यापि ज्ञानविषयत्वापत्तिः, कालनिष्ठतत्सम्बन्धस्यापि, तत्स्वरूपानतिरिक्तत्वात्[2] ॥ एवंस्वाभावेनसमंप्रतियोग्यनुयोगिभावरूपज्ञानसम्बन्धस्यापिस्वस्वरूपानतिरिक्ततया, घटादि ज्ञानस्य, घटादिविषयकत्ववत्, स्वाभावविषयकत्वस्यापत्तिः[3]। कालादौज्ञानादिसम्बन्धस्या[4]

---

(१) अतिरिक्तविषयतायां ॥ (२) घटानुयोगिकघटज्ञानप्रतियोगिकविषयत्वस्यकालानुयोगिकघटज्ञानप्रतियोगिककालिकसम्बन्धस्यच, घटज्ञानस्वरूपतयैक्यात्; घटज्ञानविषयतावान्कालइतिप्रतीत्यापत्तिरितिभावः ॥ (३) घटज्ञानप्रतियोगिकाविषयत्वस्य, घटज्ञानप्रतियोगिकानुयोगित्वस्यच; घटज्ञानस्वरूपतयाऐक्यात्, घटज्ञानविषयतावान् घटज्ञानाभावइतिप्रतीत्यापत्तिरितिभावः ॥ (४) कालिकानुयोगित्वादेः ॥

तिरिक्तत्वेच, विनिगमनाविरहात् विषयनिष्ठ-
तत्सम्वन्धस्याप्यतिरिक्तत्वसिद्धि, र्न्निष्प्रत्यूहै-
व ॥ एवं, विषयताया, ज्ञानस्वरूपत्वे, घटपटावित्या
दिसमूहालम्वनात्मकैकज्ञानीयघटपटादिरूप-
नानाविषयनिष्ठविषयताना, मेकैकतया, तादृ
शज्ञानानां, घटत्वपटत्वाद्यवच्छिन्नपटघटादिनि
ष्ठविषयताकतयाभ्रमत्वापत्तिः । तदवृत्तिधर्म्मा
वच्छिन्नतन्निष्ठविषयताशालिबुद्धेरेव, भ्रमत्वात्[2] ॥
तादृशज्ञानानन्तरं, घटत्वेनपटंजानामीत्याकार
कानुव्यवसायापत्तिश्च । घटत्वावच्छिन्नपटनिष्ठ
विषयताकज्ञानस्यैव, तादृशानुव्यवसायविषय
त्वात् ॥ नचतादृशसमूहालम्वनीयघटपटा
दिनिष्ठविषयतायाऐक्येऽपि, सा[1]विषयता, घट
त्वाद्यवच्छिन्नविषयतात्वेनघटएववर्त्तते, पटत्वा-
द्यवच्छिन्नविषयतात्वेन पटएववर्त्तते, अतोन
तादृशधियोभ्रमत्वापत्तिः । तदवृत्ति, र्य्योधर्म्म,

(१) विषयत्वस्य ।

(२) वस्तुविशिष्टविषयताकज्ञानत्वं, भ्रमत्वं । वैशि-
ष्ट्यञ्चस्ववृत्तित्वस्वावृत्तिधर्म्मावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन ।

स्तदवच्छिन्नविषयतात्वेन तद्वृत्ति,र्य्याविषय-
ता, तत्प्रतियोगिनएवज्ञानस्य, भ्रमत्वात् ॥
नवा तादृशसमूहालम्बनानन्तरमुक्तानुव्यव
सायप्रसङ्गः, घटत्वाद्यवच्छिन्नविषयतात्वेनप
टादिवृत्तिविषयताप्रतियोगिनएवज्ञानस्य, त-
द्विषयत्वा,दितिवाच्यं यतः घटत्वाद्यवच्छिन्नवि
षयतात्वेनपटादिवृत्तित्वंहि, तद्रूपावच्छिन्ननि
रूपितपटादिनिष्ठाधिकरणताकत्वं, तादृशीचा
धिकरणता, यदिशुद्धविषयतात्वावच्छिन्ननि-
रूपिताधिकरणतातोऽनतिरिक्ता, तदा तादृश
ज्ञानीयपटादिनिष्ठविषयतायामपितादृशाधिक
रणताकत्वं,मक्षतमेव । अतिरिक्ताचेत्, तर्हि
किमपराद्धमतिरिक्तविषयतया[2], इति ॥ विष-
यतायाः,विषयस्वरूपत्वेच, घटत्वप्रकारकप्रमा
निरूपितायाः, पटत्वप्रकारकभ्रमनिरूपिताया-
श्च, घटनिष्ठविषयताया, ऐक्यप्रसङ्गेन, घटत्व-

---

(१) वस्तुविशिष्टवृत्तितावद्विषयताकज्ञानत्वं,भ्रमत्वं, । वैशिष्ट्यञ्च स्वनिरूपितत्वस्वावृत्तिधर्म्मावच्छिन्नविषयतात्वावच्छिन्नत्वोभयसम्बन्धेन ॥

कारकप्रमायाअपिभ्रमत्वापत्तिः ॥ एवं, घटवद्भूतलं,घटभूतलसंयोगा, इतिज्ञानयोरविशेषप्रसङ्गश्च । विषयाणां, तदात्मकविषयतानाञ्च, अविलक्षणत्वात् । [3]नचप्रथमज्ञाने सम्बन्धविधयाभासमानस्यसंयोगस्यसम्बन्धोऽपि[4]आधिको, भासते, नतुसमूहालम्बनरूपे चरमज्ञाने, इत्यतएव उभयोर्वैलक्षण्यमित्युपाध्यायमतंसम्यक् । संयोगादिप्रतियोगिकसम्बन्धमादायाऽपिसमूहालम्बनसम्[6]भवात् । नच संयोगसंसर्गकविशिष्टबुद्धौ संयोगः,स्वरूपतएवभासते, नतुसंयोगत्वेन, सखण्डपदार्थस्यापि सम्बन्धविधया स्वरूपतोभानाभ्युपगमात् । उक्तसमूहालम्बनेच संयोगत्वेनसंयोगो,भासते,

---

(२) घटत्वावच्छिन्नविषयतात्वावच्छिन्नवृत्तित्वविषयतात्वावच्छिन्नवृत्तित्वयोरैक्ये, उक्तदोषतादवस्थ्यं, भिन्नत्वेच विषयताया एवाभिन्नत्वमस्तु, इतिभावः । (३) नचेत्यस्यसम्यगित्यनेनसम्बन्धः । (४) प्रतियोगित्वानुयोगित्वरूपः । (६) संयोगप्रतियोगिकसम्बन्धभानाभानाभ्यामेव । (७) घटभूतलसंयोगा इतिज्ञाने ॥

इतिसंयोगत्वरूपाधिकविषयभानाभानाभ्यामे वतयोर्विशेष, इतिवाच्यमेवमपिघटवद्भूतलं संयोगश्च, घटभूतलसंयोगा, इतिज्ञानयोर्विशेषानिर्वाहात् । घटवद्भूतलमितिज्ञानस्यघटप्रकारकत्वमेव, घटविशेष्यकोक्तसमूहालम्वनात् विशेष, इतिचेत् । घटप्रकारकत्वंहि, घटनिष्ठप्रकारताप्रतियागित्वं, घटविशेष्यकत्वञ्च, घटनिष्ठविशेष्यताप्रतियोगित्वं, तत्रच ज्ञानीय प्रकारताविशेष्यते, यदिप्रकारविशेष्याभ्यामनतिरिक्ते, तदाउक्तविशिष्टबुद्धेरपि घटविशेष्यकत्वं,उक्तसमूहालम्बनस्यापिघटप्रकारकत्वं, दुर्वारमेव, घटात्मकयोस्तन्निष्ठप्रकारताविशेष्यतयो,र्भवन्मतेऽभिन्नत्वात्।यदिचते,अतिरिक्ते, तदासिद्धंनःसमीहितं । प्रकारताविशेष्यतयोर्विषयतात्मकत्वात् ॥ यन्तु । भासमानवैशिष्ट्य प्रतियोगित्वंप्रकारत्वं, तादृशवैशिष्ट्यानुयोगित्वंविशेष्यत्वं,नविषयतारूप,मिति ॥ तदसत् ॥

(६) तथाचघटवद्भूतलं घटभूतल संयोगप्रतियोगित्वानुयोगित्वानीतिज्ञानयोरविशेषप्रसङ्गइतिभावः ॥

उक्तसमूहालम्बनस्यापि, घटप्रतियोगिकवैशि-ष्ट्यविषयकतयाघटप्रकारकत्वापत्तेः । संयोगादिरूपव्यधिकरणसम्बन्धे नद्रव्यत्वादिभ्रमस्य, द्रव्यत्वादिप्रकारकत्वानुपपत्तेः। भूतलेघटइत्यादिज्ञानस्य, भूतलाद्यनुयोगिकसंयोगादिविषयकतयाभूतलादिविशेष्यकत्वापत्तेः । गुणादौ संयोगादिसम्बन्धेनघटादिभ्रमस्य, गुणादिविशेष्यकत्वानुपपत्तेश्च ॥ अथ, वास्तव तादृशवैशिष्ट्यप्रतियोगित्वानुयोगित्वे, नप्रकारताविशेष्यत्वे, येन उक्तदोषाणामवसरः । अपितुवैशिष्ट्यप्रतियोगितया, तदनुयोगितया च, भासमानत्वमेव, प्रकारत्वं,विशेष्यत्वञ्च, इतिचेन्न प्रतियोगितयेत्यादौ, तृतीयार्थस्यदुर्वचत्वात्। भासमानत्वस्य,ज्ञानविषयतात्मकतया, प्रकारताविशेष्यतयोर्विषयतात्वसिद्धेश्च ॥ यन्तु। विषयत्वं, नकेवलज्ञानस्वरूपं,नापिकेव

(८) प्रतियोगित्वानुयोगित्वरूपप्रकारताविशेष्यतयोरतिरिक्तत्वेसिद्धेऽपि, न विषयतायामतिरिक्तत्वसिद्धिरित्याशयः ॥

क्तविषयस्वरूपं, अपितुज्ञानविषयोभयस्वरूपं, अतोनप्रागुक्तदोषाणामवसरः। तथाहिघटपटा वित्यादिसमूहालम्बनीयघटादिनिष्ठतज्ज्ञानघं टोभयात्मकघटत्वादद्यवच्छिन्नविषयतायाः,प टादिनिष्ठतज्ज्ञानपटादद्युभयात्मकपटत्वादद्यव च्छिन्नविषयतानात्मकतया, नतादृशज्ञानस्य भ्रमत्वापत्तिः। नवा उपदर्शितविशिष्टधीसमूहा लम्वनयोरविशेषप्रसङ्गः, तादृशसमूहालम्वन स्य, तथाविधविशिष्टबुद्धिनिरूपिततज्ज्ञानघटो भयात्मकप्रकारताऽनिरूपकत्वेन, विषयतावैल क्षण्यस्यसत्वात्। इति ॥ तदप्यसत् ॥ घटपटा वित्येतादृशसमूहालम्वनात्मकज्ञानस्य, तज्ज्ञा नपटोभयात्मकपटत्वा वच्छिन्नपटनिष्ठविषयता घटकत्वेन, घटत्वावच्छिन्नघटनिष्ठतज्ज्ञानघटो भयात्मकविषयताघटकत्वेनच, घटनिष्ठा,याप टत्वावाच्छिन्ना,तज्ज्ञानरूपाविषयता, तन्निरूप कत्वेनभ्रमत्वापत्तेर्दुर्वारत्वात्॥ अथ। तद्धर्म्माव च्छिन्नविषयतात्वं, तज्ज्ञानतत्ताद्विषययोर्व्यास ज्यवृत्ति,उपेयते,। एवञ्चतद्धर्म्मावच्छिन्नवि

षयतात्वेन तद्धर्म्मानधिकरणवृत्ति,र्य्याविषय-
ता,तत्प्रतियोगित्वमेव,भ्रमत्वं, । उपदर्शितसमू
हालम्बनेच पटत्वाद्यवच्छिन्नाविषयतात्वस्य,
तज्ज्ञानपटाद्युभयपर्य्याप्ततया, तेनरूपेण तदु
भयात्मकविषयता, नघटादिवृत्तिः, घटादे,स्त-
द्रूपाश्रयपटाद्यात्मकविषयत्वासम्बन्धित्वात् ,
स्वाश्रययावद्व्यक्तिसम्बन्धिनएव, व्यासज्यवृ
त्तिधर्म्मपुरस्कारेण तदाश्रयवत्वात्, इतिनतस्य
भ्रमत्वापत्तिः । इतिचेत् । पटत्वाद्यवच्छिन्न
विषयतात्वं, स्वरूपातिरिक्तं,नवा । आद्ये,कि-
मपराद्धं तद्रूपावच्छिन्नातिरिक्तविषयतया ।
अन्त्येच, तस्य,व्यासज्यवृत्तित्वानुपपत्तिः, त-
त्तत्स्वरूपस्य प्रत्येकविश्रान्तत्वात् ॥

एवं तद्रूपेणघटादिवृत्तित्वं, विषयतात्वेनघटा-
दिवृत्तित्वादतिरिक्तं,नवा । आद्ये, किमपराद्ध
मतिरिक्तविषयतया । अन्त्येच, तद्रूपेणघटा-
दिवृत्तित्वं, तादृशज्ञानीयस्वात्मकविषयताया

---

(१) पटत्वाद्यवच्छिन्नविषयतात्वेन ॥

अक्षतमेव, ॥ एवं जातिमान् घटइत्यादौघटत्वा द्येकविषयवृत्तेरेकज्ञानीयविषयतायाः, जातित्वा द्यवच्छिन्नत्वतदनवच्छिन्नत्वाभ्यांद्वैविध्य, म- नुपपन्नं, ज्ञानस्य, विषयस्यच, द्वैविध्यविर हात्, तथाच जातिमानित्याद्याकारकैकविधघ टत्वादिविषयताशालिज्ञानात्, तादृशज्ञानस्य, विलक्षणविषयताशालित्वानुपपत्त्या विलक्षणा कारकतानुपपत्तिः । तस्मात्, विषयत्व,मतिरि- क्तमेव ॥ अथ, विषयतावत्, विषयेऽनुयोगिता ऽऽख्यस्तत्सम्बन्धो, ज्ञानेप्रतियोगिताऽऽख्य- स्तत्सम्बन्धश्च, तुल्ययुक्त्यातिरिक्तएव, उप गन्तव्यः । स्वरूपानतिरिक्तत्वे[1],ज्ञानविषयनि- ष्ठयोस्तत्सम्बन्धयो,रविलक्षणतापत्त्या, ज्ञानस्ये व, विषयस्यापि,सविषयकत्वं,विषयवत्, ज्ञान स्यापि, तद्विषयत्व,मापद्येत ॥ एवं विषयता- याज्ञानघटादिनिष्ठेनसम्बन्धेनसमं,का[illegible]भावा

(१) विषयतानतिरिक्तत्वे ॥

दिनिष्ठसम्बन्धस्यापि[1], अनतिरिक्तत्वेनवैल-
क्षण्यानुपपत्त्या, कालाऽभावादीनामपि, घटादि
विषयकत्वापत्तिः। घटज्ञानादिविषयतापत्ति-
श्च, ॥ एवं, तुल्ययुक्त्या तादृशसम्बन्धस्या
पिसम्बन्धः, तत्सम्बन्धादिरपि, अतिरिक्तः
स्वीकरणीयः, इत्यनवस्थितसम्बन्धधाराक-
ल्पनप्रसंगः ॥ एवं, विषयतासम्बन्धेऽपि ज्ञान
स्यतदीयतानियामकोनिरूप्यत्वाऽऽख्यसम्बन्ध
विशेषः, तुल्ययुक्त्याऽतिरिक्तः,स्वीकरणीयः।
एवं तत्सम्बन्धादिरपि। इतितत्रापि सम्बन्ध
धारानवस्थापत्तिः॥ इतिचेत्। काक्षतिः। नहि
प्रामाणिकानवस्थाया, दूषणावहत्वं, ॥ विषयता
वत्, विषयित्वरूपज्ञानानुयोगिकविषयसम्ब
न्धोऽपि, अतिरिक्तएव, नतु विषयताप्रतियो
गित्वमेव, विषयित्वं, । विषयित्वमेवा, तिरिक्तं
तत्प्रतियोगित्वमेव, विषयत्व, मित्यस्यापि वक्तुं
शक्यतया, द्वयोरेवातिरिक्ततासिद्धे, रिति ॥

(१) विषयताप्रति[illegible]िककालिकानुयोगित्वादिरू
पस्य ॥

विषयताच, विषयभेदात्भिद्यते, अन्यथाघटप-
टावित्यादिसमूहालम्वनीयघटपटादिनिष्ठविष-
यतायाऐक्ये, पूर्वोक्तयुक्त्यातादृशज्ञानस्यभ्रम
त्वापत्तेः[1] । घटाद्येकैकविषयकज्ञानीयैकैकवृत्ति
विषयतातःसमूहालम्वनेनानाविषयवृत्त्यतिरि
क्तैकविषयताकल्पनप्रसङ्गेनगौरवाच्च । अस्म-
न्नयेसमूहालम्वनेक्लृप्तप्रत्येकज्ञानीयविषयता-
नामेवोपगमात्, ज्ञानभेदेनविषयताभेदेमाना
भावात् ॥ एतेन, घटइत्यादिविशिष्टवुद्धेर्विशे
ष्यविशेषणभावापन्नेषुघटघटत्वादिषु एकैव,वि-
षयता, नतुविशेष्यनिष्ठाविशेषणनिष्ठाचविष-
यता, भिन्ना, इतिमतंहेयमेव । विशेष्यनिष्ठवि
शेष्यतात्मकविषयतयासमं, विशेषणनिष्ठप्रकार
तात्मकविषयतायाअभेदस्यासम्भवदुक्तिकत्वा
त् । तथासति[2]तादृशवुद्धौघटप्रकारकत्वघटत्ववि
शेष्यकत्वयोरापत्तेः । नचप्रकारताविशेष्यतयो

---

(१) तद्वद्वृत्तिधर्म्मावच्छिन्नतन्निष्ठविषयताशालिज्ञानस्य भ्रमत्वात् । (२) अभिन्नत्वे ।

विषयतारूपतायामेवेयमनुपपत्तिः, सैवं[1], न, अपितुपदार्थान्तरएवंतं[2], तयोर्विषयतात्वेमानाभावा, दितिवाच्यंविषयेऽप्यतिरिक्तविषयतानां, तत्रचविषयतात्वस्य, कल्पनामपेक्ष्य, विषयवृत्तित्वेनकॢप्तानांप्रकारताविशेष्यतानां विषयतात्वकल्पनस्यैवन्याय्यत्वात् ॥ यत्तु । निर्विकल्पकीया, प्रकारताविशेष्यताभिन्नत्वेनोभयमतसिद्धा, याविषयता, विशिष्टज्ञानस्यापिसैव, विषयेसम्बन्धः, ततएवचविशिष्टबुद्धेरपिसविषयकत्वनिर्वाहो, ऽस्तु, किंप्रकारतादीनांविषयतात्वोपगमेन । प्रकारतादीनांविषयतानात्मकत्वेऽपि, तद्वैलक्षण्यस्यज्ञानवैलक्षण्यसम्पादकत्वे[3] नकश्चिद्विरोधः । इत्यपिहेयमेव । प्रकारताविशेष्यतयोर्विषयतात्वानुपगमे, व्याप्यपक्ष

---

(१) विषयतारूपतैव । (२) प्रकारताविशेष्यतं ।

(३) विशिष्टबुद्धेर्निर्विकल्पकवैलक्षण्यप्रयोजकत्वे ।

(४) वह्निव्याप्यधूमः पर्वते, वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत, इति ज्ञानयोः । (५) तदुपनीतभानंप्रतिसंसर्गताभिन्नतानिष्ठविषयताशालिज्ञानत्वेनकारणत्वात् ॥

विशेष्यकपरामर्शयो,[४] र्व्याप्यविषयतानिरूपित पक्षविषयताशालित्वेनानुगमय्या,ऽनुमितिहेतुत्वासम्भवात्, कारणताबाहुल्यापत्तेः; निर्विकल्पकीयविषयतायाःपरस्परनिरूप्यनिरूपकभावविरहात् ॥ एवं संसर्गज्ञानस्यानुपनायकता मते, उपनीतभानंप्रति,उपनायकज्ञानस्य,तत्प्रकारकत्वेनतद्विशेष्यकत्वेनचहेतुताद्वयप्रसङ्गः। मन्मतेतुप्रकारताविशेष्यते, संसर्गताभिन्नविषयतात्वेनानुगमय्य, एकहेतुताकल्पनसम्भवात् ॥ एवंनिर्विकल्पकीयविषयताया,विशिष्टबुद्धावुपगमे, घटत्वादिनिर्विकल्पकादिव, जातित्वादिनाघटत्वादिज्ञानादपि, स्वरूपतोघटत्वादिप्रकारिकायाघटइत्याद्याकारकविशिष्टबुद्धेरापत्तिः । नचस्वरूपतस्तद्विशिष्टबुद्धौतदविशेष्यकतज्ज्ञानत्वेनहेतुत्वात्, नायंदोष, इतिवाच्यंतथासतिजातिर्घटश्चेत्यादिज्ञानात् घटइत्या-

---

(६) विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिबुद्धौविशेषणतावच्छेदकप्रकारकज्ञानस्यकारणत्वात् ।

(७) विशेषणेऽपि ।)

विशिष्टवुद्ध्यनुपपत्तेरिति ॥ यत्तु । विशिष्ट वुद्धिविषयता, विशेष्यमात्रवृत्तिः, नतुविशेषणेऽपि, मानाभावात् ।

नचविनिगमनाविरहः, घटइत्यादिज्ञानानन्तरं, घटंजानामीत्याद्यनुव्यवसायेन, घटरूप विशेष्येणसमं, ज्ञानस्यसम्वन्धावगाहनात्, घटादिरूपविशेष्ये, ज्ञानस्यविषयतात्मकसम्वन्धस्यावश्योपेयत्वात् । घटत्वंजानामीत्याद्यनुव्यवसायस्तु, तत्रासिद्धएव, तस्यघटत्वत्वविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वेन, घटत्वत्वप्रकारकव्यवसायानन्तरमेवतत्सम्भवात्[८] । घटइत्यादिव्यवसायस्यच, स्वरूपतएवघटत्वादि प्रकारकतया, घटत्वत्वाद्यप्रकारकत्वात् । ज्ञानांशेस्वरूपतोघटत्वादिविशेषणकोऽनुव्यवसायोऽपि, नतत्रसम्भवति, ससम्वन्धिकपदार्थप्रत्यक्षस्य, किञ्चिद्विशिष्टसम्वन्धिवैशिष्ट्यावगा-

(८) निर्विकल्पकात्विशिष्टवुद्ध्युपपत्त्यर्थंप्रथमसम्वन्ध निवेशः ।

हित्वनियमात्। नचायंघटइत्यादिव्यवसायान न्तरंघटत्वेनेमंजानामीत्याद्याकारकानुव्यवसायेन, घटत्वादिरूपविशेषणेनापिसमंज्ञानस्यसम्वन्धावगाहनात्, तत्रापिविशिष्टधीवि षयताभ्युपगम, आवश्यक, इतिवाच्यंयतस्तत्रज्ञानान्वयिवैशिष्ट्यं, नतृतीयार्थः, अपितुद्वितीयार्थविषयतान्वयिघटत्वादिप्रकारकत्वं। नच(१)विषयतानिष्ठंघटत्वादिप्रकारकत्वं, घटत्वादिनिष्ठप्रकारतानिरूपकत्वं,तदभ्युपगमेच,विशेषणीभूतघटत्वादेर्विशिष्टधीविषयतासिद्धि,र्निष्प्रत्यूहैव, प्रकारताया, विषयताविशेषात्मकत्वा, दिति वाच्यंयतोविषयतानिष्ठंघटत्वादिप्रकारकत्वं, न घटत्वादिनिष्ठप्रकारताख्यविषयतानिरूपकत्वमपितुघटत्वाद्यवच्छिन्नत्वं।अवच्छिन्नत्वञ्च,प्रतियोगित्वकारणत्वाधिकरणत्वादाविव,विषयतादावपिघटत्वादेःसम्वन्धविशेषएव। सच, अतिरिक्तो,ऽनतिरिक्तोवे,त्यन्यदेतत्। इयांस्तु

(१) स्वनिरूपकविशेष्यताप्रतियोगित्वसम्वन्धेन)

विशेषः। प्रतियोगित्वादावन्यूनानतिप्रसक्तत्व, मवच्छेद्यावच्छेदकभावेतन्त्रं, नतुविषयतास्थले व्यधिकरणधर्म्मस्यापिविषयतावच्छेदकत्वात्। विशेषणनिष्ठप्रकारतानिरूपितत्वमेववा, विषयतानिष्ठंतत्प्रकारकत्वं।अस्तुवाविशेषणेविषयतानिरूपितःप्रकारताख्यधर्म्मविशेषः, तथापितस्यविषयतात्वे, ज्ञानप्रतियोगिकत्वेच, मानाभावः । इत्यतिरिक्तविषयतावादिनांप्राचीनैकदेशिनांमतं। तदपि, अनुपादेयमेव । विशेषणस्यविशिष्टज्ञानाविषयत्वे, तद्धर्म्मविशिष्टज्ञानानन्तरं, तद्धर्म्मविशिष्टज्ञानानुपपत्तेः, विशिष्टबुद्धौविशेषणविषयकज्ञानस्यहेतुत्वात्। भवन्मतेतद्विशिष्टज्ञानस्यतद्विषयकत्वाभावेनतदहेतुत्वात् ॥ एवंविशिष्टज्ञानात्विशेषणविषयकोपनीतभानस्याप्यनुपपत्तिः, तदुपनीतभाने तद्विषयकज्ञानस्यैवहेतुत्वात् ॥ एतादृशयुक्त्या विशेषणस्यविशिष्टधीविषयतायाआवश्यकत्वे

(१०) विशिष्टबुद्ध्यविषयेण

च, उक्तलाघवात्तन्निष्ठप्रकारतायाएवविषयता त्वसिद्धि,रित्यवधेयम् ॥ अथतद्विशिष्टवुद्धौ, तदुपनीतभानेच, स्ववृत्तित्वस्वप्रकारकत्वान्य- तरसम्बन्धेनतद्विशिष्टा, याविषयता, तच्छालि ज्ञानत्वेनैवहेतुता;वाच्या । इत्थञ्चविशेषणस्य विशिष्टज्ञानाविषयत्वेऽपि,तद्विशिष्टज्ञानात्तद्वि शिष्टज्ञानान्तरस्य,तदुपनीतभानस्यच,नानुपप त्तिः। नचोपदर्शितकारणतावच्छेदककोटावन्य तरसम्बन्धेनतद्वैशिष्ट्यस्यविषयतायांनिवेशे , अन्यतरत्वघटकभेदयोर्म्मिथोविशेष्यविशेषण- भावेविनिगमनाविरहेणकारणतावाहुल्य, मि- तिवाच्यंयतस्तादृशान्यतरस्य,अन्यतरत्वेन,न- सम्वन्धता, अपितुस्वरूपतएव, । नचैवमप्य ननुगमात्कारणताधिक्यं, व्यभिचारश्चे,तिवा- च्यंसम्वन्धाननुगमेऽपि, तावन्निष्ठसम्वन्धता याऐक्योपगमेन, तद्दोषानवकाशात् । अत एव,सम्वन्धाननुगमोनदोषायेतिप्राचांप्रवादो- ऽपि । नचैवमपिस्वप्रकारकत्वस्ववृत्तित्वान्यतर सम्वन्धेनतद्विशिष्टविषयतामपेक्ष्य, स्ववृत्तित्व

सम्बन्धेनतद्विशिष्टविषयतायालाघवेनतद्विशि
ष्टबुद्ध्यादिजनकतावच्छेदकत्वासिद्धेर्न्निष्प्रत्यू-
हतयाविशेषणस्यापिविशिष्टधीविषयत्वं,दुर्व्वार-
मितिवाच्यंप्रकारतयाविषयतात्वोपगमे,घटत्वा
दिरूपेणघटादिविषयकस्मरणादौतथाविधज्ञान
स्य, घटत्वादिप्रकारतानिरूपितघटादिनिष्ठवि
षयताशालिज्ञानत्वेन, घटादिनिष्ठविशेष्यता
निरूपितघटत्वादिप्रकारताशालिज्ञानत्वेनवा-
हेतुत्वे, गौरवात् । अस्मन्मतेचनैतादृशवि-
निगमनाविरहावकाशः । विशेष्यतानिरूपित
प्रकारताया,ज्ञानप्रतियोगिकत्वाभावेन, परम्प
रासम्बन्धेनैवंतस्या जनकतावच्छेदकत्वस्यो
पगन्तव्यतया, तदपेक्षयाप्रकारतानिरूपितावि
शेष्यतायाः प्रतियोगितासम्बन्धेनजनकताव
च्छेदकत्वे,लाघवस्यैवविनिगमकत्वात् ॥
मैवं । उक्तविशेषणज्ञानादिकारणतावच्छेदक
लाघवेन, प्रकारतायां,विषयतात्वस्यज्ञानप्रति
योगिकत्वस्यचसिद्धावेव, दर्शितस्मरणादिहे
तुतायांविनिगमनाविरहावतारेणगौरवावतारा

त्, तादृशगौरवस्यफलमुखत्वेनादोषत्वात्, यत्सिद्धिमुपजीव्यगौरवावतारस्तत्सिद्धौतस्य विरोधित्वासम्भवात् ॥ एवंघटवत्भूतलमित्यादिविशिष्टबुद्ध्यनन्तरंभूतलंजानामीत्यनुव्यवसायवत्, घटंजानामीत्याद्याकारकस्यज्ञानेघटादिसम्बन्धावगाहिनोऽनुव्यवसायस्यापि, सर्वानुभवसिद्धतया, विशेषणेऽपिविषयतात्मकज्ञानसम्बन्ध, आवश्यकः । नचतत्रस्वप्रकारकविषयताप्रतियोगित्वरूपपरम्परासम्बन्धएव, ज्ञानेघटस्या, नुव्यवसायेनगृह्यते, इतिवाच्यंविशेषणीभूतघटादिरेव, तादृशविशिष्टबुद्धिविषयः, नतुभूतलादिरूपविशेष्यं, भूतलंजानामीत्याद्यनुव्यवसायेनतु, स्वविशेष्यकविषयताप्रतियोगित्वरूपभूतलादिनिरूपितपरम्परासम्बन्धएव, ज्ञानादौगृह्यते, इत्यस्यापिसुवचतयाविनिगमनाविरहेणविशेषणविशेष्ययोरुभयोरेवविशिष्टधीविषयतासिद्धेर्न्निराबाधत्वात् ॥ इत्याहुः ॥ विशेष्यताप्रकारतावत्, संसर्गत्वस्यापि, विषयताविशेषात्मकत्वात्, संसर्गस्या

पिविशिष्टधीविषयत्वम् ॥ अत्रोच्छृङ्खलाः । संसर्गस्यविशिष्टधीविषयत्वेमानाभावः । घट इत्यादिज्ञानानन्तरंसमवायंजानामीत्याद्याकारकानुव्यवसायस्यासिद्धत्वात् । तादृशानुव्यवसायस्यसमवायत्वविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहितया, समवायत्वप्रकारकज्ञानानन्तरमेवतत्सम्भवात् ॥ अथविशिष्टवुद्धेःसंसर्गानवगाहित्वेवाधवुद्धिप्रतिवन्धकतायाः संसर्गविशेषानियन्त्रितत्वासम्भवात्, कपालधर्म्मिकसंयोगादिसम्वन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकघटाद्यभाववत्तानिश्चयस्य, समानधर्म्मितावच्छेदककंकिञ्चिदेवघटादिप्रकारकंज्ञानं, प्रतिवध्यं, नतुसर्वमित्यनुभवव्याकोपः । नचनाधवुद्धिप्रतिवन्धकतायाःसम्वन्धविशेषनियन्त्रितत्वानुरोधेनतत्प्रतिवध्यसधर्म्मितावच्छेदकवुद्धेः सम्वन्धावगाहित्वसिद्धावपि, निर्द्धर्म्मितावच्छेदकवुद्धेस्तथात्वं, निर्युक्तिकमितिवाच्यंनिर्द्धर्म्मितावच्छेदकविशिष्टवुद्धेरपि, ग्राह्यधर्म्मिकावृत्तित्वज्ञानप्रतिवध्यतया, अवृत्तित्वज्ञानप्रतिवन्धकतायाः

सम्बन्धविशेषनियन्त्रितत्वानुरोधेनतत्रापिस-
म्बन्धावगाहित्वस्यावश्यकत्वात् ॥ एवंप्रमा-
त्वभ्रमत्वयोःसम्बन्धविशेषनियन्त्रितत्वानुरो-
धेनापि,सकलविशिष्टबुद्धीनांसम्बन्धावगाहि-
त्व,मावश्यकं, । तयोस्तथात्वानुपगमे, कपाल
विशेष्यकंघटादिप्रकारकंकिञ्चिदेवज्ञानं,प्रमा।
तथाविधञ्चकिञ्चिदेवज्ञानं, भ्रम, इतिप्रतीति-
र्नस्यात् । अपितुकपालादेःसमवायेनघटादि
मत्ताया, तथाविधंसकलमेवज्ञानं,प्रमास्यात् ।
संयोगादिसम्बन्धावच्छिन्नघटाद्यभाववत्तयात्र
तथाविधंसकलमेवज्ञानं, भ्रमःस्यात् ।
इतिचेन्नविशिष्टबुद्धेःसम्बन्धविषयकत्वानभ्युप
गमेऽपि, तटस्थेनैंसंसर्गेणसमंप्रकारतायाअव
च्छेद्यावच्छेदकभावोपगमात्, वाधबुद्धिप्रतिव-
ध्यतावच्छेदकस्य, प्रमात्वभ्रमत्वयोश्च, सम्ब
न्धविशेषावच्छिन्नप्रकारताघटितत्वा, दुक्तानु
पपत्तिवारणसम्भवात् । नचप्रकारतानिरूपित
सांसर्गिकविषयताश्रयत्वमेव, संसर्गस्यप्रकार
तावच्छेदकत्व, मन्यस्यदुर्वचत्वा, दितिसंसर्ग

स्यविशिष्टधीविषयत्वसिद्धि, र्न्निष्प्रत्यूहैवे, तिवा
च्यंप्रतियोगित्वादिनिरूपितायाइव, प्रकारता
निरूपितायाअपि, संसर्गनिष्ठावच्छेदकतायाः,
स्वरूपसम्बन्धरूपत्वात्, पदार्थान्तररूपत्वाद्वा,
विषयताविशेषात्मकत्वेऽपितद्रूपतायास्तुल्यत्वा
त्, तस्याविषयतात्वस्यनिर्युक्तिकत्वात्। ताद्द
शावच्छेदकताविशेषएवच, संसर्गतापदार्थः, न
तुविषयताविशेषः॥ अथसंसर्गस्यविशिष्टबुद्ध्य
विषयत्वे, तत्संसर्गकज्ञानात्तद्विशिष्टबुद्धितदु
पनीतभानानुदयप्रसङ्गः। नचततस्तयोरुत्पा
दस्यानुभविकत्वाभावादिष्टापत्तिः, तथासति
स्वरूपतोमनस्त्वादिविशिष्टवाचकमनः पदाद्य
धीनशाब्दबोधानुपपत्तेः, तथाहिमनःपदात्स्व
रूपतोमनस्त्वप्रकारिकाशाब्दधीर्भविष्यति, त
त्रचस्वरूपतस्तत्प्रकारकशक्तिज्ञानपदार्थोपस्थि
त्यादिःकारणंजातित्वादिनातत्प्रकारकशक्तिज्ञा
नादितोजातित्वादिनैवतत्प्रकारकशाब्दबोधोद
यात्। अन्यथाकदाचित्जातित्वादिनातत्प्रका
रकः, कदाचित्स्वरूपतस्तत्प्रकारकः, शाब्दबो-

ध, उत्पद्यते, इत्यत्रनियामकाभावप्रसङ्गात् । स्वरूपतस्तत्प्रकारकशक्तिज्ञानपदार्थोपस्थित्यादिकञ्च, स्वरूपतस्तद्विषयकज्ञानंविनानसम्भवति, स्वरूपतस्तद्विशिष्टबुद्धौस्वरूपतस्तद्विषयकज्ञानस्यहेतुत्वात् । स्वरूपतोमनस्त्वादिविषयकञ्चनिर्विकल्पकज्ञानं, नसम्भवति, अतीन्द्रियस्यनिर्विकल्पकावेद्यत्वात्, निर्विकल्पकस्यलौकिकत्वनियमात् । स्वरूपतस्तत्प्रकारकज्ञानस्यापेक्षणेच, तत्रापिताद्दशज्ञानस्यापेक्षणीयतया, अनवस्थाप्रसङ्गः ॥ अस्मन्मतेच स्वरूपतःसंसर्गविधयाकिञ्चिज्ज्ञानेमनस्त्वादिभानंस्वीकृत्य, तन्मूलकात्स्वरूपतस्तत्प्रकारकशक्त्यादिज्ञानात्, तथाविधशाब्दधिय उपपत्तिः । नचैवंस्वरूपतोनिखिलजातिसंसर्गकज्ञानात्, स्वरूपतोनिखिलजातिप्रकारकज्ञानसम्भवेन, सार्वज्ञापत्ति,रितिवाच्यंफलवलात्कस्यचिदेवपदार्थस्य,कदाचित्संसर्गविधयाभानोपगमेन, स्वरूपतःसंसर्गतयानिखिलजातिभानस्यकदाप्यनभ्युपगमात् ॥ इतिचेन्न । तत्संसर्ग

कज्ञानस्यतद्विशिष्टबुद्ध्याद्यजनकत्वेऽपि,स्वरूप
तोमनस्त्वप्रकारकस्मरणमूलकतथाविधशक्-
त्यादिज्ञानात्तथाविधशाब्दबोधनिर्वाहात् । न-
चस्वरूपतस्तत्प्रकारकस्मरणे, स्वरूपतस्तत्प्रका
रकानुभवस्यापेक्षिततया,तदसम्भवेनतदसम्भ-
व, इतिवाच्यंभवान्तरप्रभवानुभवाहितसंस्का-
रादेवतथाविधस्मरणोपपत्तेः । नचजन्मान्तरी
यतथानुभवेऽपिपर्य्यनुयोगतादवस्थ्यं । तत्रत-
त्प्राक्तनजन्मजाततथाविधानुभवाहितसंस्कार
मूलकस्मरणस्यगतित्वात् । जन्मप्रवाहस्याना
दितया, तादृशानवस्थायाअकिंचित्करत्वात् ॥
अथवाजातित्वादिनामनस्त्वप्रकारकैतद्भवीया
नुभवप्रभवसंस्कारादेवस्वरूपतस्तत्प्रकारकस्म-
रण,मुत्पद्यते । सामान्यतस्तत्प्रकारकस्मरणे,
तत्प्रकारकत्वेनैवज्ञानसंस्कारयोःकारणत्वात् ।
स्वरूपतस्तत्प्रकारकस्मृतौ, स्वरूपतस्तत्प्रकार
कत्वेनतयोर्हेतुतायाअप्रामाणिकत्वात् । नचै-
वंजातित्वादिनामनस्त्वादिप्रकारकस्मरणमा-
त्रस्यैवस्वरूपतस्तत्प्रकारकत्वापत्ति,रितिकेवलं

जातिमानित्याकारकस्यस्मरणस्यविलोपप्रसङ्ग,
इतिवाच्यंस्वरूपतस्तत्प्रकारकस्मरणे, उद्बोधक
विशेषस्यैवनियामकत्वात् । मनइत्याद्याकारकं
स्मरणं,यत्रानुभवसिद्धं, तत्रैवतादृशोद्बोधकस्य
फलबलेनकल्पनीयत्वात् । अन्यथाजातित्वेन
स्वरूपतोमनस्त्वप्रकारकक्रमिकानुभवद्वयाहि-
तसंस्कारवतःपुंसोभवन्मतेपिस्वरूपतोमनस्त्वा
प्रकारकजातिमानित्याकारकमनस्त्वप्रकारक-
स्मरणविलोपापत्तिः । नचजातित्वेनमनस्त्व
प्रकारकसंस्कारात्स्वरूपतोमनस्त्वप्रकारकस्मर-
णं, नसंभवति, तत्रमनस्त्वांशेजातित्वभानेबा
धकाभावा,दितिवाच्यं तदंशेजातित्वभानेपि,
जातिमन्मनश्चेत्याकारकस्यतदंशेद्विविधविष-
यताशालिनस्स्मरणस्यसम्भवात् ॥ वस्तुतस्तु।
जातित्वांशेमोषदशायांतथाविधसंस्कारान्मन-
इत्याकारकस्मरणंनिराबाधमेव । तदंशेमोषश्च,
तद्भासकोद्बोधकासमवधानं । नचकिञ्चिद्रूपेण
तत्प्रकारकसंस्कारादपिस्वरूपतस्तत्प्रकारकस्म-
रणस्यमोषवशादुत्पत्तौ, जातित्वादिसामान्यप्र

त्यासत्तिजन्यतत्प्रकारकनिखिलजातिविषय-
कानुभवाहितसंस्कारा, ज्ज्ञातित्वाद्यंशेमोषदशा-
यांस्वरूपतोनिखिलजातिप्रकारकस्मरणसम्भ-
वात्, सार्वज्ञापत्ति, रितिवाच्यमुद्बोधकस्यफल
बलकल्पनीयतया, जातित्वाद्यंशेमोषदशायांनि
खिलजातिभासकोद्बोधकस्याकल्पनेना, पत्ति-
विरहात् ॥ इत्यलंपल्लवितेन ॥ इत्थंच, विशिष्ट
संविद, स्संबन्धानवलम्बिता, नकथंचिदपिकञ्चि
दनिर्वाहमावहती, ति युक्तितन्त्रं, नतन्त्रासिद्धा-
न्तविरोधःप्रतिरुणद्धि ॥ केचित्तु । विशिष्टसं-
सर्गकबुद्धौविशिष्टसंसर्गघटकविशेषणीयसंस-
र्गतायांप्रकारतात्वं, तथाविधविशेष्यीयसंसर्ग-
तायांविशेष्यतात्व, मावश्यकं । अन्यथाकम्बु
ग्रीवादिमत्त्वाद्यवच्छिन्नत्वरूपेणप्रतियोगितासं
सर्गककम्बुग्रीवादिमान्नास्तीत्याद्याकारकबुद्धे-
र्भ्रमत्वानुपपत्तेः । तथाहि तादृशज्ञान, मभावां
शेप्रतियोगितासंबन्धेननघटस्यभ्रमः, तेनसंब-
न्धेनाभावस्यघटवत्वात् । नापि, कम्बुग्रीवादि
मत्त्वावच्छिन्नप्रतियोगितासंबन्धेनतदंशेतस्य-

भ्रमः । विशिष्टसंबन्धाप्रसिद्धेः । नापि, स्वाव च्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबन्धेनतदंशेकम्बुग्री वादिमत्त्वस्यभ्रमः । तदंशेतस्याप्रकारत्वात् । त थासतितादृशधर्म्मविशिष्टत्वेनाभावोल्लेखापत्ते, रतएवप्रतियोगितावच्छेदकत्वसंबन्धेनतादृ-शधर्मांशेऽभावस्यभ्रमइत्यपि, न । तद्धर्मांशे ऽभावस्याप्रकारत्वात् । नापि, प्रतियोगित्वां-शेकम्बुग्रीवादिमत्त्वावच्छिन्नत्वस्य, प्रतियोगि-तावच्छेदकत्वांशेंकम्बुग्रीवादिमत्त्वस्यवा, भ्र-मः । तस्यसंसर्गघटकतयाऽप्रकारत्वादिति । तस्मा,त्संसर्गताविशेषेप्रकारतात्वविशेष्यतात्वे स्वीकृत्य, पश्चात्प्रक्षिप्तपक्षएवा,पेक्षणीय, इति संसर्गस्यापिविशिष्टधीविषयतासिद्धिः, प्रकार-तात्वादेर्विषयतात्वव्याप्यत्वा,दित्याहुः ॥ तद-पि,नशोभनतयाप्रतिभाति । उक्तबुद्धौप्रतियो-गिविशेषणतापन्नस्यकम्बुग्रीवादिमत्त्वादेरभावां शेप्रकारतोपगमेक्षतिविरहेण,तदंशेतद्भ्रमत्वस्यै-वसम्भवात् । स्वातन्त्र्येणप्रकारतास्थलएव,वि-शेषणवत्त्वेनविशेष्योल्लेखात् । अतएव,दण्डीचै

त्रः कुण्डलीत्यादिविशिष्टानुयोगिकवैशिष्ट्यबु-
द्धौ समानकालीनत्वसंबन्धेन विशेष्यतावच्छेद
कदण्डादे, र्विधेयकुण्डलाद्यंशे प्रकारत्वेपि, न दण्ड
वत्कुण्डलीत्याद्याकारकता। नच प्रकारतायाः,
पारतन्त्र्यं दुर्निर्वचमिति वाच्यमुक्तस्थले प्रतियो
गिनिष्ठविशेष्यतानिरूपितप्रकारतावच्छेदेनैवा
भावांशे कम्बुग्रीवादिमत्त्वादेः प्रकारतोपगमात्।
तद्विशेष्यतानिरूपितप्रकारतावच्छिन्नत्वस्यैव,
तत्पारतन्त्र्यपदार्थत्वात्॥ यत्तु। तत्र प्रतियो-
गिविशेष्यतयाऽभावविशेष्यतया च निरूपिता,
एकैव प्रकारता, स्वीक्रियते। स्वातन्त्र्येण प्रका-
रतास्थले तु विशेष्यभेदेन प्रकारताभेदः। तादृ-
शप्रकारताया, एकैकसाधारणत्वात्। एवञ्च
तदीयविशेष्यतानिरूपितप्रकारताऽभिन्नत्वमे
व, तत्पारतन्त्र्यं। नचैवं सति तादृशज्ञानस्या
भावांश इव, प्रतिप्रतियोग्यंशे स्वावच्छिन्नप्रति-
योगिताकत्वसंबन्धेन तत्कम्बुग्रीवादिमत्त्वप्रकार-
कत्वापत्ति, रभावविशेष्यतानिरूपिततत्संबन्धा
वच्छिन्नप्रकारताया एव, भवन्मते प्रतियोगिवि

शेष्यतानिरूपितप्रकारतात्मकत्वात् । तथाच तादृशज्ञानं, प्रतियोग्यंशेपितस्यभ्रमस्या,दिति वाच्यं तादृशज्ञानस्यहिप्रतियोगिनिष्ठविशेष्यतानिरूपिततत्संबन्धावच्छिन्नकम्बुग्रीवादिमत्त्वप्रकारताशालित्वेऽपि, प्रतियोगिनिष्ठविशेष्यतानिरूपिता,या,तादृशसंसर्गनिष्ठसंसर्गता, तन्निरूपकतद्धर्मप्रकारताकत्वंनास्ति,तादृशसंसर्गनिष्ठसंसर्गतायाअभावविशेष्यतयैवसमं, निरूप्यनिरूपकभावोपगमात् । इत्थंच,तन्निष्ठविशेष्यतानिरूपिततत्संसर्गनिष्ठसंसर्गतानिरूपकतद्धर्मप्रकारताकत्त्वमेव, तदंशेतत्संबन्धेनतद्धर्मप्रकारकत्व, मतोनदर्शिताऽतिप्रसङ्गइति । तदसत् । तथासतिप्रतियोग्यंशेतादृशज्ञानीयकम्बुग्रीवादिमत्त्वप्रकारतायाअपिअभावपारतन्त्र्यापत्तेः, तद्विशिष्टबोधकशब्देनप्रतियोग्यनुल्लेखापत्तेः । अथप्रतियोगिविशेषणीभूतधर्मस्याभावांशेनिरुक्तप्रकारताकल्पनापेक्षया, संसर्गतायांप्रकारतात्वादिकल्पनमेवोचितं, धर्मिकल्पनातोधर्मकल्पनायालघुत्वात् ।

नचभवन्मतेपितद्धर्मावच्छिन्नत्वांशेप्रतियोगि
संसर्गीभूतप्रतियोगित्वविशेषणतयासंसर्गता
याःकल्पनीयतया,धर्मिकल्पनमावश्यक, मिति
वाच्यं भवन्मतेप्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वां
शेतद्धर्मनिष्ठप्रकारतानिरूपित संसर्गतायाःक
ल्पनीयतया,संसर्गताकल्पनस्यतुल्यत्वा, दिति
चेन्न।अभावांशेप्रतियोगिविशेषणधर्मस्यप्रका
रतामते,प्रतियोगिप्रकारतानिरूपिता, या,प्र
तियोगित्वनिष्ठसंसर्गता, सैव, प्रतियोगिविशे
षणनिष्ठप्रकारतानिरूपितायाअवच्छिन्नत्व नि
ष्ठसंसर्गतातान्निरूपितापि,।एतावतैव,तादृशध
र्मस्यस्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वरूपसंसर्ग-
भानानिर्वाहात्। एवञ्च,तद्धर्मावच्छिन्नत्ववि
शेषितप्रतियोगितानिरूपकत्वेप्रतियोगिसंस र्ग
तावादिनस्तव,ममचा,व च्छिन्नत्वप्रतियोगित्व
निरूपकत्वेष्वेकैकसंसर्गताकल्पनस्यतुल्यतया
नवतादृशावच्छिन्नत्वनिष्ठ संसर्गतानिरूपित
तत्तद्धर्मनिष्ठसंसर्गताकल्पनेनच, ममतादृशा
वच्छिन्न त्वनिष्ठसंसर्गतानिरूपित तद्धर्मनिष्ठ

प्रकारताकल्पनस्यतुल्यतया, भवतांसंसर्गतायां प्रकारतात्वादिकल्पनस्याधिक्यात् । नचभवन्मतेपिताद्दृशप्रकारतायाः पारतन्त्र्यनिर्वाहाय, तत्रप्रतियोगिनिष्ठविशेष्यतानिरूपितप्रकारतावच्छिन्नत्वकल्पनमधिक, मितिवाच्यंभवन्मतेपि तत्तद्धर्मनिष्ठप्रकारताविशेषात्मकसंसर्गताया, मवच्छिन्नत्वानुयोगिकसंबन्धविशेषावच्छिन्नत्वस्याधिकस्यकल्पनीयतया, साम्यात् । अथवा किमेतावतासूक्ष्मगवेषणायासेन । अस्तु, संसर्गताविशेषाणांप्रकारतादिविशेषरूपता, नैतावतापि संसर्गस्यविशिष्टधीविषयतासिद्धिः । झटितिविघटितनिर्युक्तिकसिद्धान्तानुरोधनिस्सङ्ख्यशृङ्खलानां, विषयतात्वस्यप्रकारतात्वादिव्यापकताभङ्गाभीरुतयादुरभिभवत्वात् । इतिवदन्ति ॥

संसर्गतयाचसमं, प्रकारताया, विशेष्यतायाश्च निरूप्यनिरूपकभावाख्यस्संबन्धविशेषो, ऽभ्युपगन्तव्यः । सचसम्बन्धः, कार्य्यत्वकारणत्वाधेयत्वाधारत्वप्रतियोगित्वानुयोगित्वादीनां मिथस्ताद्दृशसम्बन्धइव, स्वरूपविशेषः, पदार्थान्तर

मेववा, । अन्यथा तत्रतेनसम्बन्धेनतत्प्रकारक मित्येतदर्थस्यदुर्वचत्वात् ।

नचतत्संसर्गकत्वेसति, तन्निष्ठविशेष्यतानिरूपि ततत्प्रकारताकत्वमेव, तत्रतेनसंवन्धेनतत्प्रकार कत्व, मितिवाच्यंतथासतिभूतलादौसंयोगेनघ टादिकं, समवायेनचरूपादिक, मवगाहमानाया धियो, भूतलांशेसंयोगेनरूपादिप्रकारकत्वस्य, समवायेनचघटादिप्रकारकत्वस्या, पत्तेः । एवं समवायेनकपालांशे, संयोगेनचभूतलांशे, घट- मवगाहमानायाबुद्धे, स्समवायेनभूतलांशे, सं- योगेनचकपालांशे, घटप्रकारकत्वापत्तेः ।

तत्स्वीकारेच, तन्निष्ठविशेष्यतानिरूपिततदीय- संसर्गतानिरूपिता, या, तदीयप्रकारता, तत्प्र- तियोगित्वमेव, तदंशेतेनसम्बन्धेनतत्प्रकारक- त्वं । यस्ययःसम्बन्धो, यत्रभासते, तदीय- विशेष्यतातदीयप्रकारताभ्यामेव तदीयसंस- र्गतायानिरूप्यनिरूपकभावा, न्नोक्तातिप्रस ङ्गः । नचप्रकारतायाः संसर्गविशेषावच्छि न्नतया, तत्संसर्गावच्छिन्नतदीयप्रकारतानिरू

पिततदीयविशेष्यताकत्वमेव, तेनसंबन्धेनत
दंशेतत्प्रकारकत्व,मस्तु, किमुक्तनिरूप्यनिरूप
कभावोपगमेने, तिवाच्यं संसर्गनिष्ठावच्छे
दकतानिरूपकत्वरूपसंसर्गावच्छिन्नत्वस्यप्रका
रतायांस्वीकृतावेव, संसर्गताप्रकारतयोर्निरूप्य
निरूपकभावासिद्धेः संसर्गतायास्संसर्गनिष्ठाव
च्छेदकतारूपत्वात्। नचैवमपिप्रकारतयैवसमं
तस्यानिरूप्यनिरूपकभावोऽस्तु,नतुविशेष्यत
यापिसम,मुक्तबुद्धिनिरूपितायाः समवायनिष्ठ
संसर्गतानिरूपितघटप्रकारताया,भूतलविशेष्य
तानिरूपितत्वविरहात्, संयोगनिष्ठसंसर्गतानि
रूपिततत्प्रकारतायाश्च, कपालविशेष्यतानिरू
पितत्वविरहा,दुक्तातिप्रसङ्गवारणा,दितिवाच्यं
विनिगमनाविरहेणैव विशेष्यतयापिसमं,तस्या
निरूप्यनिरूपकभावसिद्धेर्निष्प्रत्यूहत्वात्। ए
वञ्चविशेष्यताप्रकारतयोस्साक्षान्निरूप्यनिरूप
कभावो, ऽप्रामाणिकः। किन्तुप्रकारतायां,वि
शेष्यतानिरूपितसंसर्गतानिरूपितत्वमेव, वि
शेष्यतानिरूपितत्वं,। विशेष्यतायां,प्रकारतानि

रूपितसंसर्गतानिरूपितत्वमेवच, प्रकारतानिरूपितत्वं, ।कार्य्यकारणभावावच्छेदककोटौयत्र प्रकारताविशेष्यतयोर्न्निवेश, स्तत्रसंसर्गस्याप्य वश्यंनिवेशात्,तयोर्न्निरूप्यानिरूपकभावानभ्युपगमेपिगौरवानवकाशा,दितितुध्येयम् ॥ प्रकारताच,द्विविधा । निरवच्छिन्ना,विशेषणान्तराव च्छिन्नाच,। तत्रनिरवच्छिन्ना,घटइत्याद्याकारकज्ञानीयघटत्वादिप्रकारता, तत्रस्वरूपतएवघटत्वादेर्भानात् । तादृशीचप्रकारता,जात्यखण्डोपाधिभिन्ने,नस्वीक्रियते । सावाच्छिन्नाच,घटवदित्यादिज्ञानीयघटादिप्रकारता, तत्रघटत्वादेरवच्छेदकत्वात् । नचतादृशप्रकारतायाघटत्वा

---

(१) विनिगमनाविरहादेवतयोरपिसाक्षान्निरूप्यनिरूपकभावसिद्धिरितिकेचित् ॥ वस्तुतस्तु । संयोगेनावृत्तिर्गुणइतिनिश्चयप्रतिवध्यतावच्छेदकलाघवा, त्संसर्गत्वप्रकारतयोः, संयोगेनानधिकरणंगुणइतिनिश्चयप्रतिवध्यतावच्छेदकलाघवा त्संसर्गत्वविशेष्यतयोः, सम्वन्धसामान्येनघटासम्वद्धंभूतलमितिनिश्चयप्रतिवध्यतावच्छेदकलाघवा,त्प्रकारत्वविशेष्यतयो,र्न्निरूप्यनिरूपकभाव,आवश्यक,इति ॥

दिनासम, मवच्छेद्यावच्छेदकभावो, निर्युक्तिकः, द्रव्यवदित्यादिज्ञाना, त्तादृशज्ञानस्य, घटांशेवि-भिन्नप्रकारकत्तयैववैलक्षण्योपपत्ते, रितिवाच्यं तादृशज्ञानीयघटादिप्रकारताया, घटत्वाद्यवच्छि न्नत्वानुपगमे, द्रव्यवद्भूतलं, घटश्चे, त्याद्याकारक समूहालम्बनात्मकज्ञानात् घटवत्भूतलं, द्रव्य ञ्चे, तिसमूहालम्बनस्यैववैलक्षण्यानुपपत्तेः। उ-भयोरेव, घटांशेद्रव्यत्वघटत्वोभयप्रकारकत्वा, द्भू-तलांशेघटप्रकारकत्वाच्च, । मन्मतेपुनराद्येद्रव्य त्वावच्छिन्नाघटीयाप्रकारता, अन्त्येचघटत्वाव च्छिन्नासे, तिप्रकारतावैलक्षण्यात्तयोर्वैलक्षण्य म् ॥ वस्तुतस्तु । घटत्वादिनिष्ठप्रकारतानिरू पितत्वमेव, घटादिप्रकारतायांघटत्वाद्यवच्छिन्न त्वं। नचप्रकारताविशेष्यतयोरेव, निरूप्यनिरूप कभावो, नतुप्रकारतयोरपी, तिवाच्यंतत्रघटादि निष्ठाया, भूतलादिनिष्ठविशेष्यतानिरूपितप्रका रतायाएव, घटत्वादिप्रकारतानिरूपितविशेष्य तात्मकत्वात्, तादृशप्रकारतयोर्निरूप्यनिरूप कभावोपपत्तेः ॥ केचित्तु । घटत्वप्रकारतानि

रूपितविशेष्यतावच्छेदेनभूतलांशे घटस्यप्रकारता, घटवदित्येतादृशज्ञाने, स्वीक्रियते। अतएवोक्तज्ञानयोर्भेदः।इत्याहुः॥ तच्चिन्त्यम्॥ परेतु। घटवंदित्याद्याकारकंविशिष्टविशेषणकज्ञानं, द्विविधं, विशिष्टवैशिष्ट्यबोधात्मकं, केवलंविशेष्येविशेषणंतत्रच विशेषणान्तरमिति रीत्याघटत्वाद्यवगाहिच। तत्रप्रथमे, घटत्वादेःप्रकारतावच्छेदकत्वं। द्वितीयेतु, प्रकारतात्मकविशेष्यतानिरूपितंप्रकारत्वं, नतुप्रकारतावच्छेदकत्वमपि। इत्याहुःसच, विशिष्टवैशिष्ट्यविचारेस्फुटीभविष्यति। विशेष्यताच, क्वचिन्निरवच्छिन्ना, क्वचिच्चविशेषणान्तरावच्छिन्ना, तत्रनिर्धर्मितावच्छेदकेघटइत्याद्याकारकज्ञानेघटत्वादिप्रकारतानिरूपितविशेष्यता, निरवच्छिन्ना। अयंघटइत्याद्याकारकसधर्मितावच्छेदकघटत्वादिविशिष्टबुद्धौचघटत्वादिप्रकारतानिरूपितविशेष्यता, इदन्त्वाद्यवच्छिन्ना। अतएव, इदंत्वादिकं, तत्रधर्मितावच्छेदक, मित्युच्यते। विशेष्यतावच्छेदकतायाएव, धर्मितावच्छेदकतापदार्थत्वात्।

विशेष्यतानिरूपितमवच्छेदकत्वंच, नतन्निरू-
पितप्रकारत्वं। तथासतिघटइत्यादिज्ञाने,ऽयं
घटइत्यादिज्ञानेच, घटत्वस्यधर्मितावच्छेदकत्वा
पत्तेः। निर्धर्मितावच्छेदकविशिष्टबुद्धिविलोप
प्रसङ्गाच्च। किन्तुप्रतियोगित्वादिनिरूपिता
वच्छेदकत्ववत्,स्वरूपविशेषः, पदार्थान्तरमेव-
वा,। अथवा, प्रकारताविशेषएव,तत्। अन्य-
था,सधर्मितावच्छेदकज्ञानस्यधर्मितावच्छेदकप्र
कारकत्वोपपत्तये, तन्निष्ठतज्ज्ञानीयप्रकारतान्त
रकल्पनेगौरवात्। नचज्ञानान्तरक्लृप्ततद्धर्म
निष्ठप्रकारतयैवोपपत्तो,र्नातिरिक्तप्रकारताकल्प
न,मितिवाच्यमेवमपितद्धर्मितावच्छेदकसमा-
नविषयताकानन्तज्ञानेषु तादृशप्रकारताप्रति-
योगित्वकल्पनापेक्षया, तावत्साधारणैकधर्मि-
तावच्छेदकतायांप्रकारतात्वकल्पनेलाघवात्॥
नचैवमयंघटइत्यादिज्ञानेइदन्त्वादेः, स्वस्यापि
धर्मितावच्छेदकत्वापत्ति,रिति ततोऽयमयमि-
त्याद्याकारकस्मरणप्रसङ्ग,इतिवाच्यं यतस्तदीय
प्रकारतानिरूपितायाधर्मितावच्छेदकतायाआ

श्रयएव, तदीयधर्मितावच्छेदकः। उक्तस्थले चेदन्त्वनिष्ठधर्मितावच्छेदकतायाः, स्वात्मकप्रकारतायां,निरूप्यनिरूपकभावविरहा,न्नातिप्रसङ्गः। नचैवमपीदन्त्वादिकं, घटत्वादेरपिधर्मितावच्छेदकंनस्यात्, तन्निष्ठधर्मितावच्छेदकतयाघटत्वादिप्रकारतायाअपिनिरूप्यनिरूपकभावेमानाभावात्, परम्परयानिरूप्यनिरूपकभावस्यचप्रकृतेपिसत्वा,दितिवाच्यमेतदनुरोधेनैवधर्मितावच्छेदकत्वविशेषणीयप्रकारत्वयोरपिनिरूप्यनिरूपकभावोपगमात्॥ यत्प्रकारतानिरूपितत्वावच्छेदेनविशेष्यताया,यदवच्छेद्यत्वं,सएव, तद्धर्मितावच्छेदकः। उक्तस्थले चस्वप्रकारतानिरूपितत्वावच्छेदेननविशेष्यतायास्स्वावच्छेद्यत्व,मतोनस्वांशेस्वस्यधर्मितावच्छेदकत्वापत्ति,रित्यप्याहुः॥ विशेष्यताच, समूहालम्बनेप्रकारभेदाद्भिद्यते। समूहालम्बनस्य, प्रत्येकप्रकारकज्ञानसामग्रीसमाजानियततया, प्रत्येकप्रकारकज्ञानीयनानाविशेष्यताप्रतियोगित्वस्यैवतत्रसत्त्वात्। अयंघटो,दण्डीकु-

ष्डली.त्याद्याकारकैकधर्मितावच्छेदककापरधर्म प्रकारकज्ञाने,धर्मितावच्छेदकतायाःप्रकारताविशेषत्वमते,उभयप्रकारतानिरूपिता,एकैवविशेष्यता । धर्मितावच्छेदकेज्ञानान्तरसाधारण प्रकारतास्वीकारकल्पेतु,प्रकारभेदेनविशेष्यताभेदः । यदिचसमूहालम्बनविलक्षणो,विशेषण विशेष्यतावच्छेदकभावानापन्नखड्गकुण्डलाद्युभयविशिष्टविषयकः, खड्गीकुण्डलीचैत्रइत्याद्याकारकबोधो,ऽनुभवसिद्ध,स्तदातत्राप्युभयप्रकारतानिरूपितैकविशेष्यता । अन्यथासमूहालम्बनात्तद्वैलक्षण्यानुपपत्तेः । एवंमिथोविशेषण विशेष्यतावच्छेदकभावानापन्नखड्गकुण्डलोभयादिकं, यत्रशौर्य्यादिधर्मितावच्छेदकतयाभासते, खड्गीकुण्डलीचैत्रश्शूरइत्याद्याकारकेतादृशबोधेच,खड्गकुण्डलोभयादिप्रकारतानिरूपितैकविशेष्यता । तादृशविशेष्यताच, तादृशोभयाद्यवच्छिन्नशौर्य्यादिप्रकारतानिरूपितविशेष्यतातोभिन्ना,ऽभिन्नावे,तितु,पूर्वोक्तवदूहनीयं । एवंखड्गाद्येकतरधर्मितावच्छेदकतापन्न

स्यैवापरस्यकुण्डलादे,र्विधेयधर्मितावच्छेदकत्वं, यत्र, तत्रखड्गादिप्रकारतानिरूपितकुण्डलाद्यव च्छिन्नविशेष्यता,विधेयप्रकारतानिरूपितोभ- यधर्मावच्छिन्नविशेष्यतयो,रभेदः। अन्यथा मिथोविशेषणविशेष्यतावच्छेदकभावानापन्न खड्गकुण्डलोभयधर्मावच्छिन्नविशेष्यकशौर्य्या दिविधेयकबोधएव, यत्रस्वातन्त्र्येणकुण्डलस्य, खड्गधर्मितावच्छेदकतयाभानं, तादृशसमूहाल म्बनात्तस्यवैलक्षण्यानुपपत्तेः। एवञ्चसति,ख- ड्गादेः, खड्गादिप्रकारतानिरूपितविशेष्यताया अवच्छेदकत्वेपि, यथानतस्य, स्वधर्मितावच्छे दकत्वं,तथोपपादितंप्रागेव॥ तत्रोक्तविशेष्यते' भिन्नेएव, किन्त्वेकविशेष्यता,ऽपरविशेष्यता- वच्छेदकभावापन्ने,तिसमूहालम्बनाद्विशेष,इ- त्यप्याहुः॥ ॥

इत्थंप्रकारतादिवत्,विधेयत्वमपि,विषयतान्तरं। नतूक्तप्रकारत्वमेव, तत्। धर्मितावच्छेदकस्या पितथात्वापत्तेः। अथविशेष्यतावच्छेदकताभि न्नमुख्यविशेष्यतानिरूपितप्रकारतैव, विधेय

ता । पर्वतोवन्हिमानित्यादौचपर्वतत्वादिरूप
धर्मितावच्छेदकनिष्ठप्रकारता,धर्मितावच्छेदक-
तात्मिकैव, धर्मितावच्छेदकतायाः प्रकारतात्व
स्य,व्यवस्थापितत्वा, दतोनतत्रपर्वतत्वादेर्विधे
यतापत्तिः । तादृशज्ञानेवह्न्यादेरिववन्हित्वादे,
र्वन्हिमत्पर्वतवान्देशइत्यादौचवह्नेर्विधेयतावा-
रणाय, मुख्यविशेष्यतानिरूपितत्वंविशेषणं ।
मुख्यत्वञ्चविशेष्यतायां, प्रकारतानवच्छिन्न
त्वं, प्रकारताभिन्नत्वंवा । नचविशेष्यतावच्छेद
कताभिन्नत्वाद्युपास्थितिंविनापि,पर्वतो वह्निमा
नित्याद्यनुमित्यनन्तरं पर्वतेवन्हिमनुमिनोमी
त्याद्याकारकस्यवह्न्यादिविधेयकत्वावगाहिनो
ऽनुव्यवसायस्योत्पत्त्या,निरुक्तप्रकारतायाविधे
यतात्मकत्वं,नोपपद्यते,इतिवाच्यंवन्हिप्रकारका
नुमितित्वस्यैव,तादृशानुव्यवसायविषयत्वोपग
मात् । नचैवंवन्हिमान्पर्वतोघटवानित्यनुमित्य
नन्तरमपि तादृशानुव्यवसायापत्ति,रितिवाच्यं
निरुक्ततन्निष्ठप्रकारताकत्वस्य, तत्प्रकारकानु
मितित्वव्यञ्जकतया,तादृशापत्त्यसम्भवात् । भ-

वन्मतेपि, तदविधेयकानुमितौ यथाकथञ्चिदुप स्थिततद्विधेयकत्वग्रहवारणाय, तत्रतद्विधेयक त्वस्यहेतुतायाआवश्यकत्वात् । नचतादृशानु व्यवसाये,तन्निष्ठविलक्षणविषयतारूपाविधेयता- याः,प्रतियोगितासंबन्धेनहेतुत्वकल्पनापेक्षया, निरुक्ततन्निष्ठप्रकारताया गुरुशरीराया,स्तत्संव न्धेनहेतुताकल्पनेगौरवा, द्विलक्षणविषयतासि द्धि, रितिवाच्यंकार्यकारणभावलाघवानुरोधेन जात्यतिरिक्तपदार्थसिद्धेःसिद्धान्तविरुद्धत्वा,द न्यथा धूमादिपरामर्शजन्यतावच्छेदकतयाप्या लोकादिलिङ्गकानुमितिव्यावृत्त विलक्षणविष यतासिद्धिप्रसङ्गात्[२] । नचनिरुक्तप्रकारताती- ऽतिरिक्तैव, विधेयताख्यविषयता । अन्यथाध र्मितावच्छेदकताभिन्नत्वाद्यनुपस्थितिदशायां वन्हिमान्पर्वतोघटवानित्याद्यनुमित्यनन्तरंपर्व तेघटमनुमिनोमि,नवह्नि,मित्याद्याकारकस्यवह्

(१) विषयतासम्बन्धेनतादृशानुव्यवसायंप्रति स्वरूप तस्तस्यकारणत्वान्नोक्तदोषः ॥

(२) व्यभिचारवारणायकार्य्यतावच्छेदककोटावन्यव हितोत्तरत्वनिवेशनंव्यर्थमितिभावः ॥

निर्विधेयकत्वाभावावगाहिनोऽनुव्यवसायस्या पलापप्रसङ्गात्, वह्न्यादिप्रकारकाऽनुमितिविषयकस्यतस्य, वह्निप्रकारकत्वसामान्याभावावलम्बनत्वासम्भवा, दितिवाच्यंधर्मितावच्छेदकताभिन्नत्वाद्यनुपस्थितिदशायांतादृशप्रतीतेः प्रामाणिकत्वे, निरुक्तप्रकारतायामेवविधेयतात्वाख्यधर्मविशेषंस्वीकृत्य, तेनरूपेणनिरुक्तप्रकारतायाःप्रतियोगितासंबन्धावच्छिन्नाभावस्यैवतादृशप्रतीतिविषयतायाः, स्वीकरणीयत्वात् । भवन्मतेपि, संवन्धादिभेदभिन्नविधेयतानामनुगमाय, तादृशातिरिक्तधर्मस्वीकारस्यावश्यकत्वात् । अन्यथाविधेयतानामनतिप्रसक्तसामान्यधर्मावच्छिन्नाभावासम्भवेन, तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नाभावकूटस्यैव, तादृशप्रतीतिविषयतायाः, स्वीकरणीयतया, ऽभावकूटस्यविशिष्ययुगसहस्रेणापिग्रहीतुमशक्यतया; तादृशप्रतीते र्वानुपपत्तेः विधेयताप्रतियोगिकाभावत्वेनतावदभावानांतद्विषयत्वोपगमे, तादृशप्रतीतेः प्रतियोगितावच्छेदकतानवगाहितया, वह्निमनुमि

नोमीत्यादिप्रतीतेर्विरोधित्वानुपपत्ते,रितिचेन्न। निरुक्तप्रकारतायाएवविधेयतात्वे, पृथिव्यांज लादिभेदो, ह्रदेधूमाभाव, इत्याद्याकारकसाध्य विशेष्यकानुमितीनांतद्विधेयकत्वानुपपत्तेः। तथाविधानुमितिविशेष्यतायांविधेयतात्वोपग मा,न्नेयमनुपपत्ति,रितिचेत्। तर्हि,तादृशानुमि तिविशेष्यताया, स्तत्समानप्रकारकसमानवि शेष्यकपृथिव्यादिसाध्यकानुमितावपिसत्वेन, तस्याअपिइतरभेदादिविधेयकत्वापत्तेः। अथ पृथिव्यादिपक्षकतादृशानुमितितत्साध्यकतादृ शानुमित्योर्भिन्नाभिन्नैव, तादृशीविशेष्यता। ए वञ्च साध्यविशेष्यकाऽनुमितिविशेष्यतायामे वविधेयतात्व,मभ्युपेयत,इतिनोक्तातिप्रसङ्ग,इ तिचेन्न। साध्यविशेष्यकानुमितावतिरिक्तवि धेयतात्मकविशेष्यतोपगमे,इतरभेदः पृथिव्या मित्याद्याकारकपृथिवीसाध्यकानुमितौविधेय-तानात्मकंविशेष्यतान्तरं तथाविधप्रत्यक्षेचाऽन्य द्विशेष्यत्व, मितितिसृणांविशेष्यतानांकल्पना पेक्षया,प्रत्यक्षानुमितिसाधारण्याएकविशेष्यता

याः, साध्यविशेष्यकसाध्यविशेषणकानुमिति-
साधारण्याएकस्याविधेयतायाश्च, कल्पनस्यैवो
चितत्वात् । नचास्मन्मतेऽनुमितौया, विधेयता
नात्मिकाविशेष्यता, सैव, प्रत्यक्षेपी, तिनविशे·
ष्यतात्रयकल्पन, मितिवाच्यंप्रत्यक्षेविधेयता·
त्मिका, तदनात्मिकावा, विशेष्यता, कल्प्यत, इ·
त्यत्रविनिगमनाविरहात् ॥

यत्तु । साध्यविशेषणकानुमितौक्लृप्तनिरुक्त
प्रकारतैव, विधेयता । अतिरिक्तविधेयतातु,
साध्यविशेष्यकानुमितावेव । अनन्तसाध्यवि
शेषणकानुमितिव्यक्तिषु, अतिरिक्तविधेयता
संबन्धकल्पनापेक्षया, तन्निरूपितस्वल्पतरनिरु
क्तप्रकारतासु, विधेयतात्वकल्पनेलाघवा, दिति।
तदपि, नचारु । तादृशप्रकारतायाविधेयतात्वो
पगमे, पर्वतोवन्हिमान् , पर्वतोनिर्धूमस्स्या, दि
त्याकारकसमूहालम्बनापत्त्यात्मकज्ञानस्यवन्ह-
न्यादिविधेयकत्वापत्तेः । नचेष्टापत्तिः तथासति
तादृशापत्त्यनन्तरंपर्वतेधूमाभावमापादयामि,
नतुवन्हि, मित्याकारकवन्हिविधेयकत्वाभावप्र

तीतेरनुपपत्तेः । एतेन, साध्यविशेष्यकानुमि-
तिरेवा,ऽप्रामाणिकी । अप्रसिद्धसाध्यकस्थले
विशेष्येविशेषणमितिरीत्यासाध्य विशेषणका-
नुमितिरेवोत्पद्यते । विशिष्टबुद्धिसामान्येविशे
षणज्ञानहेतुताया, निर्युक्तिकत्वात् । तथाच
निरुक्तप्रकारतैव, विधेयता । भावसाध्यकस्थ
लेतुसाध्यविशेष्यकानुमितेरत्यन्ताप्रामाणिक-
तया, तत्रसुतरामेवे, त्यपिनिरस्तम् ॥ यत्तु ।
अनुमिता, वापत्तौच, तद्व्याप्यवत्ताज्ञानजन्यत्व
मेव, तद्विधेयकत्व,मिति । तदसत् । यतोऽति
रिक्तविधेयतानभ्युपगमे, तद्व्याप्यवत्ताज्ञानस्य
स्वानन्तरोत्पन्नतत्प्रकारकानुमितित्वादिकमेव,
जन्यतावच्छेदकं, वाच्यं, नतुतत्रतद्विधेय-
तानिवेशसंभवः । आत्माश्रयप्रसङ्गात् । तथाच
सिध्यभावा,ऽऽपाद्यव्यतिरेकनिश्चय,रूपकारणा
समवहितवन्हिव्याप्यवत्ताज्ञानानन्तरोत्पन्न-
योर्वन्हिमत्पर्वतत्वावच्छिन्नपक्षकघटादिविधे-
यकानुमित्यापत्त्योरपि,तादृशज्ञानजन्यतया,व-

(१) साध्यज्ञानंविनाव्यतिरेकपरामर्शोत्पत्तिस्थले ॥

न्हिविधेयकत्वप्रसङ्ग, इति पक्षताविशेषादिज न्यत्वस्य विधेयताशरीरघटकत्वे,पक्षताद्युपस्थितिविरहकालेपिसर्वानुभवसिद्धाया वन्हिंनानुमिनोमीत्याद्याकारकप्रतीतेरपलापप्रसङ्गात् । नचपक्षताविशेषादिजन्यत्वविशिष्टस्वव्याप्यवत्ताज्ञानजन्यत्वसंबन्धेन वह्न्यादिमदन्यत्वमेव, तादृशप्रतीतिविषयो,ऽस्तु, तत्रच नपक्षताद्युपस्थितेरपेक्षा । संबन्धज्ञानस्यविशिष्टबुद्धावहेतुत्वा, दितिवाच्य मनन्तपदार्थघटिततादृशधर्मस्यसंबन्धत्वेमानाभावात् ।

एवमेतन्मतेशाब्दबोधस्यसविधेयकत्वानुपपत्ति,स्तस्य, व्याप्यवत्ताज्ञानाजन्यत्वात् । नचतत्र निरुक्तप्रकारतैव, विधेयते, तिवाच्यंपर्वतेवन्हिरित्यादिवाक्यजन्यशाब्दबोधे वह्न्यादेर्विधेयत्वानुपपत्तेः । नचतत्रवह्न्यंशेपर्वताधेयत्वमेव, विधेयं, नतुपर्वतांशेवन्हि, रितिवाच्यंशाब्दबोधेचरमनिर्द्दिष्टपदार्थस्यैवविधेयत्वात् । अतएव,

(१.) तदुद्देश्यतानिरूपितविधेयतासम्बन्धेनतत्प्रकारकप्रमितितत्पदोत्तरपदोपस्थाप्यत्वं,तन्त्रमितिभावः ॥

न्यक्कारोह्ययमेवमेयदरयइत्यादौविधेयत्वेनता
त्पर्यविषयस्यन्यक्कारादेः प्राङ्निर्द्दिष्टपदोपस्था-
प्यतया,तद्विधेयकान्वयवोधासंभवा,दालङ्कारि
का, विधेयाविमर्शदोषमुदाहरन्ति । अतएव,गु-
णानांगुणत्वमित्यादौ गुणत्वस्यैवोद्देश्यतावच्छे
दकतयाविधेयतयाचान्वयवोधानुपपत्ति, राश
ङ्किता, वर्द्धमानोपाध्यायैः । विशेष्यस्यविधेय
त्वे, तत्रगुणत्वस्यतदनुपपत्त्यातादृशाशङ्कनास
ङ्गतेः । नचपरार्थानुमानेगुणत्वरूपलक्ष्यतावच्छे
दकधर्मावच्छिन्ने इतरभेदसाधनाय प्रयुक्ता,
दितरऽव्यापकीभूताभावप्रतियोगिगुणत्ववानय
मित्येतादृशोपनयावयवा, दन्वयवोधानुपपत्ति
रेव, तैराशङ्किते,तिवाच्यं तत्र, दण्डवान्रक्तद
ण्डवानित्यादाविव,विधेयांशेऽव्याप्तिभानाधिक्ये
न, गुणत्वसंबन्धिनएवाभेदसंबन्धेनविधेयत
याचा,ऽन्वयवोधानुपपत्तिविरहात् । नचनामा
र्थयोःसाक्षादन्वयस्याव्युत्पन्नतया,पर्वतेवह्निरि
त्यादौपर्वताद्यंशेकथंविधेयतयाऽन्वयइतिवाच्यं

(१.) (अविमर्श) :(अप्रतिपत्तिः) ॥

साक्षाद्विशेषणविशेष्यभावेनान्वयस्यैव नामार्थयोरनभ्युपगमात् । अत्रपरम्परयैवविशेष्यविशेषणभावोपगमात् । अथ शाब्दवोधेचरमनिर्दिष्टपदार्थस्यविधेयत्वे, वपुर्विरूपाक्षमित्यादौवक्षणोवैरूप्यस्यविधेयत्वानुपपत्तिः । वैरूप्यविशिष्टस्याक्षणएव, तत्रवपुरंशेविधेयत्वे,अलक्ष्यजन्मतेत्यत्रापिअलक्ष्यजन्मतायाएव, विधेयतयातात्पर्यविषयत्व,मित्यस्य वक्तुंशक्यतया, अलक्ष्यताया अविधेयत्वेना,ऽविमृष्टविधेयांशोदाहरणतायाअनुपपत्तेः। यदिच तत्रशुद्धस्यजन्मनो,विवक्षितमहादेवापकर्षासंपादकतया, नाविधेयत्वे, नविवक्षितत्व, मपितुजन्मनोऽलक्ष्यतायाएवेतिमन्यते, तदातुल्यंप्रकृतेपि । इतिचेन्न । समासातिरिक्तस्थले चरमनिर्देशस्य, विधेयतानियामकत्वात् ।

(१.) वपु र्विरूपाक्ष मलक्ष्यजन्मता दिगम्बरत्वेननिवेदितं वसु । वरेषु यद्बालमृगाक्षि मृग्यते तदस्ति किं व्यस्त मपित्रिलोचने ॥ इति कुमारसम्भवीयः ॥

एवं, निरुक्तप्रकारतायाविधेयतात्वे,द्वितीयमौ र्वीमिवेत्यादौ विधेयत्वेनविवक्षितस्यसमासघटकपूर्वपदेनप्रतिपादनेविधेयाविमर्शः, मौर्वींद्वितीयामिवेत्यसमस्तपदेनप्रतिपादनेदोषोद्धार,इत्यालङ्कारिकप्रवादविरोधश्चेति ॥ विधेयतावत्, तन्निरूपितोद्देश्यतापि, प्रकारतादिभिन्नविषयताविशेषएव । नचैवंविशेष्यतैवो,द्देश्यता । पर्वतेवह्निरित्यादिवाक्यजन्यशाब्दबोधे, साध्यविशेष्यकानुमितेः प्रामाणिकत्वेनतत्रच, पर्वतस्योद्देश्यतानुपपत्तेः । नचविधेयतानिरूपकत्व,मुद्देश्यत्वं, तच्च, यदंशेविधेयस्याविधेयत्वंतस्यविशेष्यत्वेप्रकारत्वेचाक्षतमेवे,तिकिमुद्देश्यताख्यातिरिक्तविषयत्वोपगमेने,तिवाच्यमुद्देश्यत्वमेवा,ऽतिरिक्तं, तन्निरूपकत्वमेव,विधेयत्व,मित्यस्यापिवक्तुंशक्यतया, विनिगमनाविर-

---

(१.) अस्तां नितम्बा दवलम्बमाना पुनःपुनः केसर पुष्पकाञ्चीं । न्यासीकृतां स्थानविदा स्मरेण द्वितीयमौर्वी मिव कार्मुकस्य ॥ इति कुमारसम्भवीयः ॥

हेणोभयस्यैवातिरिक्ततासिद्धेः ॥ इदन्त्वबधेयम् । अस्तु, विधेयत्वमुद्देश्यत्वञ्चातिरिक्तं, तयोर्विषयतात्वेमानाभावः । पर्वतोवह्निमानित्यनुमितौपर्वतवह्न्यादिषु, तथाविधप्रत्यक्षसाधारणविशेष्यताप्रकारतास्वीकारस्यावश्यकतया· ततएवतादृशज्ञानस्यतद्विषयकत्वोपपत्तेः । प्रकारतादीनांतत्रानुपगमे, तादृशानुमित्यादीनांबाधाद्यप्रतिबध्यत्वप्रसङ्गः । विरोधिज्ञानाप्रतिबन्धकत्वप्रसङ्गश्च । प्रकारतादीनामेव,तादृशप्रतिबध्यप्रतिबन्धकभावावच्छेदकत्वादितिदिक् ॥ ● ॥ इतिमहामहोपाध्यायगदाधरभट्टाचार्यकृतोविषयतावादःसमाप्तः ॥

---

(१) तत्सम्बन्धावच्छिन्नतद्धर्म्मावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिततद्धर्म्मावच्छिन्नविशेष्यताकबुद्धि, तत्सम्बन्धावच्छिन्नतद्धर्म्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववत्त्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिततद्धर्म्मावच्छिन्नविशेष्यताकनिश्चययोः, प्रतिबध्यप्रतिबन्धकभावावितिभावः ॥

तास्य [illegible] हस्तास्य कृपतः १से० [illegible]
मंतु [illegible] ७फ़ः [illegible] [illegible] ११८
२त [illegible] पतुपोपप [illegible] चपनेपे [illegible]
जोष्युगचे कृष्ण [illegible] ॥

श्रीसरस्वत्यै नमः ।

श्रीगणेशायनमः ।

पुस्तकप्राप्तिस्थानं

सिमरियाघट्टस्था गङ्गाभागीरथी
पाठशाला.
मनीगाछी–नामकधूमशकटा
रोहणस्थाननिकटवर्तिजानकी
पाठशाला।
दरभङ्गायां
कन्हैयालाल कृष्णदास,यन्त्रालयः

सूचना।

"श्रीरमेश्वर" यन्त्रालयतः प्रति-
मास मेकैक खण्डक्रमेण प्राचीन ग्र
न्थमाला मुद्रिता भविष्यतीति ।